

PLANLAMADA ZAMAN BOYUTU

Doçentlik Deneme Dersi, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1983

1. PLANLAMANIN TANIMI:

Bu derste, planlama çalışmalarının çeşitli ölçeklerinde ve türlerinde zamanın bir 'boyut' olarak ele alınması üzerinde durulacaktır.

Bilindiği gibi planlamanın çok değişik ilgi alanlarından kaynaklanan farklı tanımları yapılmaktadır. Zamanı bir boyut olarak ele aldığımızda planlamayı ' zamana karşı bir yarış ' olarak tanımlayabiliriz. Planlama zamana karşı bir yarıştır, çünkü zaman bir daha yerine konamayan bir kaynaktır ve onun en ussal bir şekilde değerlendirilmesi gerekir.

Planlama çalışmalarının hemen her türünde ve ölçeğinde belirli hedeflere ve amaçlara belirli yada sınırlı bir sürede erişme endişesi ve arzusu vardır. Geçmişte, kendiliğinden-spontane-bir şekilde oluşan gelişme de zamana karşı bir yarışma olarak bugünkü kalıplarını-pattern-almıştır. Ancak geçmişte de planlı gelişme çabaları her zaman için olmuştur ve bu nedenle planlamada zaman bir süreç olarak görülmüştür. Bir kez belirli ivme kazanan gelişme-planlı, plansız-bir süreklilik içine girmiş olmaktadır. Chadwick bu bakış açısından planlamayı ' zaman içinde ve mekanda bir tür gelecek düzenlemesi ' olarak tanımlamaktadır.

Bu haliyle zaman geleceğe dönük bir 'boyut' olarak görülmektedir. Zaman öyle bir boyuttur ki süreklilik ve doğal olarak devirsel aşamalara bölünebilir. Bu süreklilik içinde insan zamanı kavrayabilir, ona adapte olur.

Planlamada zamanı bir boyut ele alırken, onun özelliklerini de belirtmek gerekir.

- . Zaman kişisel ve toplumsal değerlidir,
- . Zaman devirsel bir süreçtir,
- . Değişik eylemler için değişik zaman ayrılabilir,

- . Zaman bütçelenebilir bir özelliğe sahiptir,
- . Zamanın bir maliyeti vardır(zamana ödenen ücret gibi),
- . Zaman makina zamanı,yapım zamanı olarak farklı şekillerde değerlendirilebilir.

Planlamanın çeşitli aşamalarında ve ölçeklerinde zamanın bu özellikleri değişik ağırlıklarda yer almaktadır ve zamanın ' planlamada bir boyut ' olarak ele alınışı planlamanın ölçeği,konusu ve yeri gibi özelliklerle yakından ilgilidir. Bu nedenle farklı ölçeklerde planlama çalışmalarında da zaman boyutunun değişik ağırlıklarda nasıl ele alındığını planlama türlerine bağlı olarak açıklayabiliriz.

1.1.PLANLAMA TÜRLERİ.

Planlamanın farklı ilgi alanlarına göre farklı tanımları olduğuna yukarıda değinildi. Burada bu tanımları ana başlıklar halinde vererek zamanın ele alınışını göstermeye çalışacağız.

Geliştirilen planlama tipolojileri ' yatay-düsey planlama ', ' sektörel planlama-çok yönlü planlama ', ' tek hedefli planlama-çok hedefli planlama ', vb.dir. Toplumda hünelerinin dağılımı ve iş bölümüne görede planlamayı ' ekonomik,sosyal,fiziksel,yönetimsel planlama ' olarak sınıflayabiliriz.Bu tür planlamaların karşıtı ise ' çok yönlü planlama ' dir.

Planlama diğer taraftan bir ölçek sorunudur ve ölçek farklılıkları da kalite farklılıklarına ortaya çıkarır,buna koşut olarak ta planlama için gerekli hüner ve uzmanlıklar ve bunların bütünlüğü de değişir. Böylece,genel düzeyde ' makro-mikro ' , ' uzun dönemli ', ' orta dönemli ', ' kısa dönemli ', ve ' büyüme-kalkınma ' tipi plan tanımları ortaya çıkmaktadır.

2.MAKRO ÖLÇEKTE ZAMAN BOYUTU.

Planlamayı bir ölçek sorunu olarak ele alan sınıflamayı temel alarak zaman boyutunun önemi üzerindeki görüşleri şöyle açıklayabiliriz. Makro ölçekte zaman boyutu,ülkesel planlar,bölgesel planlar,havza planları ve metropol planlar çalışmalarında daha çok bir süreç,bir hedef olarak görülmektedir. İçerik olarak makro ölçekli planlar politikalar ve planlardan oluşmaktadır ve buradaki zaman boyutu-uzaklık olarak-uzun yıllar

ra yayılmaktadır.

Makro planlarda, düzenlenmek istenilen ilişkilerde ileriye görme yarıçapı olarak tanımlayabileceğimiz bir zaman önem kazanmaktadır ve 15-30 yıllık bir zaman aralığını kapsamaktadır.⁽¹⁾ Bu süre içinde belirli bir kararlılıkla, kurallar içinde, ileriye dönük olarak sistem yapısında büyük planlı değişimler amaçlanmaktadır. Bu kadar uzun süre içinde düzenlenmesi istenen ilişkilerde değişim hızı çok yavaş olabilir. Düzenlenmek ve değiştirilmek istenen bu ilişkiler, geleceği tahmin etmek için, zamana bağımlı analiz süreçlerini kullanmayı gerektirir. Böylece, üzerinde durulması gereken çevresel ve ekonomik süreçler için olası feed-back mekanizması ortaya konabilecektir. Bu durumda zaman boyutu periyodik-devirsel bir süreç olarak planlamada yerini alacaktır.

3. MESO ÖLÇEKTE ZAMAN BOYUTU.

Meso ölçek orta süreli planlama ölçeği olarak ele alınmaktadır. Orta süreli planlarda, kısa süreli planlardaki eylem yarıçapı ile uzun süreli planlardaki ileriye görme yarıçapları üst üste çakışmaktadır. Başka bir deyişle orta süreli planlarda ' zaman boyutu ' hem eylem zamanı hemde belirli bir geleceği kestirme ve bir olasılık olarak yer almaktadır. Planlamayı ' zamana karşı bir yarış ' olarak ele alan tanımlamamıza göre, belirli bir zaman aralığında, planlama ve planlamaya konu olan eylemlerin zamanlaması ve bundaki sapmaların gözden geçirilmesi gerekli müdahalelerin yapılması, bu kez zaman boyutunu bir denetim aracı olarak karşımıza çıkartmaktadır.⁽²⁾ 51

Denetim aracı olarak zaman, değişen koşulların gereği olarak, planlamayı ve planları etkileyen etkenlerin sonuçlarını periyodik olarak gözden geçirmek ve bunların olumsuz sonuçlar ortaya koyabilecek etkilerine karşı önlem almak şeklinde yorumlanacaktır. Bu ise bilinen deyimi ile feed-back-geri beslemedir.

Kontrol biçimlerine göre de planları sınıflamak ve tanımlamak olasıdır. Süreçlerine ve ölçeklerine bakılmaksızın bilgi verici-informative-, tanımlayıcı-descriptive-, yarışan-competitive-, vb. Bunlarda ' zaman boyutu ' zaman serileri şeklinde, örneğin bilgi verici planlarda olduğu gibi, yada devingen, diğerlerinde olduğu gibi, özelliğe sahiptir.

Bilindiği gibi bölge planları yöre planlarının bir uzantısı olarak ele alınabilir ve hareket, nüfus, işgücü dağılımı, karmaşık etkileşimler veya sosyal ve ekonomik gereksinimler vb. konularla ilgilenir. Diğer taraftan da bölgeler arası nüfus ve işgücü akımı, kaynak varlığı ve kullanılabilirliği, bir bölgedeki büyüme ile ülkenin diğer bölgelerinin büyüme gereksinimleri arasında uzun dönemde, ekonomik yapıda bir denge bulmayı amaçlamaktadır⁽³⁾. Buradaki amaçlara erişmede ' zaman boyutu-birim zaman-olarak farklılıklar gösterecektir. Çünkü amaçların bir bölümü ekonomik kalkınma ile, bir bölümü sosyal ve diğer bir bölümü ise çevresel gelişme ile ilgilidir.

Diğer taraftan bölge planları ' Ana Strüktür Planları ' ile ' Milli Ekonomik planların -Kalkınma Planlarının ' bir alt uzantıdır. Bu ilişkiler içinde üst düzey planlardan gelen kararlar ve bunların bölge planları üzerindeki etkileri ve uygulama süreçleri farklı zaman süreleri içinde olabilecektir. Zaman boyutu bu durumda bazan esnek, bazan sınırlıdır, fakat genellikle içiçedir.

Toplumda planlama ile erişilmek istenen gelişme ve değişimin niteliği ve niceliği doğrudan zamana bağlıdır. Yalnız burada zaman gecikmesi 'time-lag'⁽⁴⁾ olarak tanımlanan, beklenen gelişme ve değişimin zamanından sapsması söz konusu olabilir ki bu dikkatle gözlenmeli ve erken farkına varma ve müdahale ile gerekli düzeltme yapılabilir.

Ancak toplumsal dengeler değiştirilmek isteniyorsa gerekli zaman Pierre Masse'ye göre bir nesildir', orta süreli planların boyutunu aşar.

Zaman boyutunun uzun ve orta süreli planlamalarda bir karar verme, denetim ve düzeltme süreci olarak ele alındığını ve zaman birimi olarak uzun süreli planlarda 15-30 yıl, orta süreli planlarda 5-10 yıl olduğunu tekrar ederek, Mikro ölçekte zamanın ele alınışını açıklamaya çalışalım.

4. MİKRO ÖLÇEKTE ZAMAN BOYUTU.

Mikro ölçekli planlama süre olarak kısa süreli planları kapsamaktadır ve ilgi alanı olarak şehir planları arakesitinden, kırsal planlar, mahalle ünite planları, ve tek ünite planlarını içerir.

Mekansal içeriğine bakılma dışında da mikro planlar program ve projelerden

Mikro ölçekli planlar, eylem yarıçapları küçük, kararlı bir planlama yaklaşımını izleyen, açık bir sistem ve tek hedefli başarıma tipi plan özelliklerindedir. Bu nedenle zaman boyutu, planlamanın zamanlaması, uygulamasının zamanlaması ve değerlendirilmesi şeklinde planlama sürecinde, planın mekansal boyutunun denetleyen bir süreç olarak yer almaktadır. Bu nedenle de mikro ölçekli planlamada zaman boyutu daha açık ve kesindir, çünkü süreç türü planlama yaklaşımlarında artık zaman gecikmesi 'time-lag' doğrudan planın başarısını etkileyen sınırlayıcı bir rol oynar.

Zaman gecikmesi planlama biçimini şöyle etkiler:

i. İçsel zaman gecikmesi yoluyla:

İçsel zaman gecikmesi büyüdükçe, planların gözden geçirilmesi seyrekleşir. İşlem pahalı ve karmaşıklıklaştıkça, içsel zaman gecikmesi kendiliğinden artar. İçsel zaman gecikmesi için yapılacak çok az şey vardır. Planlama teknolojisindeki sürekli yenilikler dışında, sınırlı büyüklükler için, rastlantısal planlama tek çözüm gibi görülmektedir. Ancak rastlantısal planlamanın savunma ve endüstri dışında pek az örneği vardır.

ii. Dışsal zaman gecikmesi yoluyla:

Dışsal zaman gecikmesi (uzun veya kısa) projelerin tamamlanması ve ilk sonuçlarının alınmasından sonraki zamanda ortaya çıkmaktadır. Bunlar çok süre alabildiklerinden feed-back anlamsız hale gelmektedir.

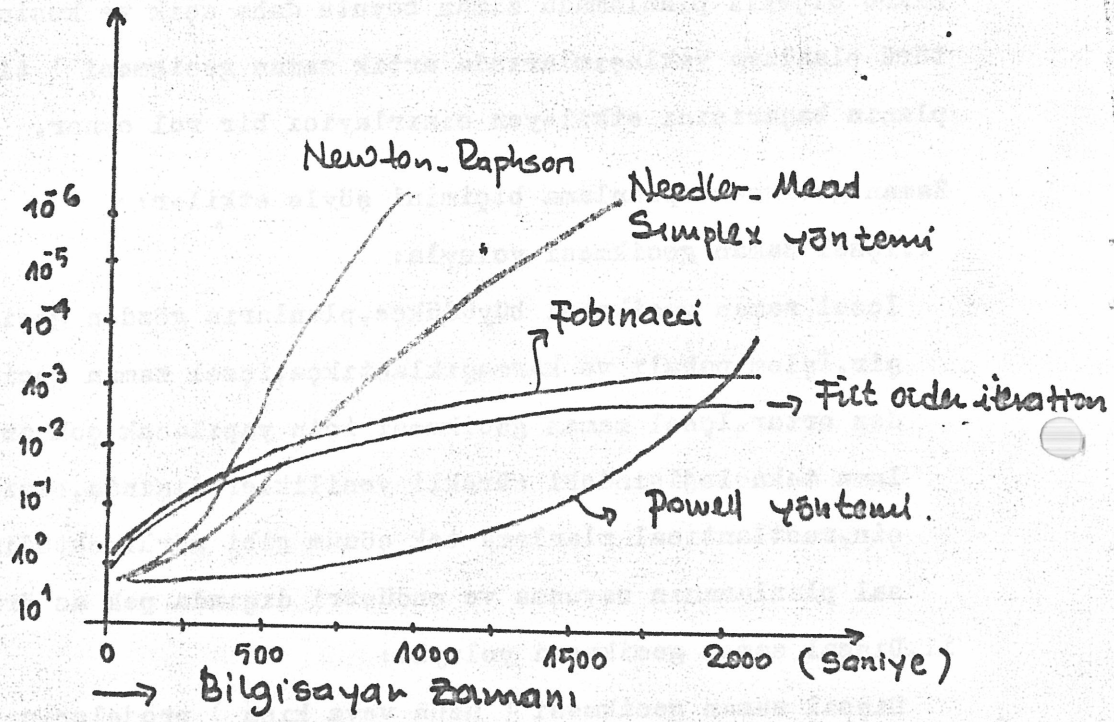
Mikro ölçekli planlamanın kapsamı içinde zaman boyutunu hazırlık, genel yapı ve yararlı hayat süresi olarak değerlendirirsek, planlama konularına göre zamanlamayı şöyle gösterebiliriz.

	Haz.	Genel Yapı	Yararlı hayat süresi
	1	2	3
Konutsal ve genel geliştirme	2	2	50-100 yıl
Kent merkezi yenilemesi	4	3-5	20+
Büyük ölçüde özel geliştirme, yeni kent	5	10+	50-100
Ana kamu yararlılıkları	8	2-4	20+

5. MODELLEMEDE ZAMAN:

Yukarıda belirtilen her üç tür ölçekteki planlamalarda, farklı konularda ve farklı amaçlarla çeşitli modeller kullanılarak ileriye dönük bilgi üretilmektedir. Genelde, planlama geleceğe dönük bir çabadır ve gelecek bir dizi belirsizlikleri içermektedir. Bu nedenle makro, meso, yada mikro

→ Convergence (buluşma) limitleri.

Kaynak: M. Batty (1976), Urban Modelling, Camb. Uni. Press, s.198

planlama çalışmaları birtakım varsayımlara, olasılıklara ve tahminlere dayandırılmaktadır. Bu amaçla farklı modellerden yararlanılmaktadır, amacı. vav sayımı ve kuramları açıkça ortaya koymak koşulu ile.

Burada modelin ne olduğu ve model öğeleri üzerinde durmaktan çok model kullanımında zaman boyutunun nasıl ele alındığı açıklanmaktadır.

Modellerin sınıflaması ve birbirleriyle ilişkileri kurulurken, zamanı bir değişken olarak ele alan modeller makro, dinamik, davranışsal, tahminci, olasılı ve taklit modelleri olarak sıralanmaktadır(5).

Modellerin zaman ölçeği, modellerin amacına göre değişir. Eğer bölgesel ya da bölgeler arası bir model ise zaman boyutu-zaman ölçüsü olarak - uzun süreli olacaktır. Göçler ve endüstriyel yer seçimi ve hareketlilik onar yıllık aralıklarla ölçülebilen etkilere sahiptir, yadabeş yıllık aralıklarla.

Metropol bölgede veya kentte, kısa süreli zaman aralığı çok daha anlamlıdır. Matematiksel olarak, dinamik modeller ilişkilerden oluşmaktadır ve değişim oranları zamana bağlı olarak tanımlanan değişkenleri içerir(6). Risklerden arınmış ortamlarda taklit modelleri kullanılarak ' zaman bir boyut ' olarak ele alınmakta ve modellenmekte olan birimler zaman boyunca bir işleme tabi tutulmaktadır.

Tahminci modeller zamanı hedef olarak alırlar, davranışsal modeller ise zaman içinde bireysel ve toplumsal değişme sonucu letişim ve etkileşim kalıplarını ortaya koyarlar. Ayrıca bazı modellerde zaman fiziksel uzaklık yerine kullanılır. Modellerde zaman, kullanılan bilgisayar zamanı olarak ta ' makina kullanma maliyeti ' açısından önemli bir boyut olarak dikkate alınmak zorundadır.

6. ZAMAN-MEKAN-TASARIM İLİŞKİLERİNDE ZAMAN BOYUTU:

6.1. ZAMAN BÜTÇELEMESİ:

Echenique ve arkadaşları ' insanın gerçek outputu zamandır, bir bölümü çalışmaya, bir bölümü de sosyal, eğitimsel, kültürel, rekreasyonel eylemlere ayrılmaktadır ' diyerek zaman-mekan ilişkisini genel olarak ortaya koymaktadırlar. Sözü edilen eylemler özelleşmiş olanaklar gerektirdiğinden bunların bir yerde-zone- varlığı veya yokluğu o yerdekilerce kullanılabilen deği-

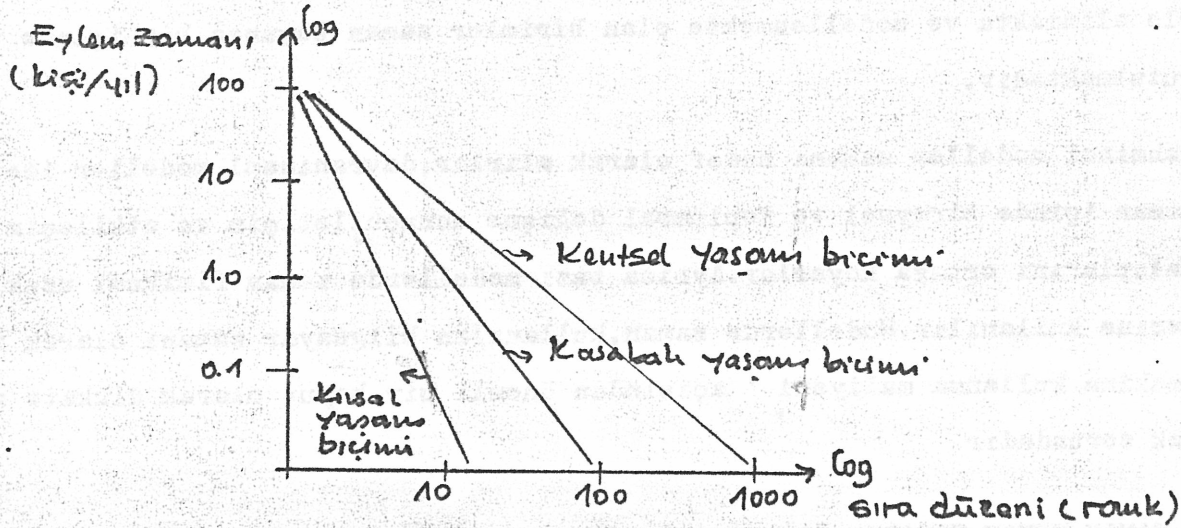
şik eylemler üzerinde büyük etki edecektir.

Kentlinin yaşamı az-çok ilişkili olaylar akışından oluşmaktadır ve belirli bir düzene sahiptir, ve tahmin edilebilir sonuçları vardır. Bireyin yaşam biçimi kuramsal olarak bir yapıya dönüştürülerek üç ayrı zaman ölçeğine bölünebilir: günlük ve haftalık/ mevsimlik/ yaşam boyu gibi. Bu ölçeklerde zaman için farklı birimler kullanılmaktadır:

. günlük-haftalık zaman birimi	:	saat	
. mevsimlik zaman birimi	:	gün	
. yaşam boyu zaman birimi	:	yıllar ölçü birimleridir.	52,53

Zamanın eylemlere göre dağılımı giderek bir davranış ve erişebilirlik kalıbı ortaya koymaktadır. Zaman kullanımı için, onu eylemler arasında ussal dağıtmak gerekir ki buna zaman bütçelemesi- time budgeting-denmektedir.

Zaman bütçelemesi ne zaman, nerede, neyi, ne kadar'ı tanımlar. Zaman bütçelemesinin hesabı süreci toplumsal eylemlerin devirsel eğilimini yansıtır; belirli gün, hafta, mevsim veya yıl gibi, yada 40 saat/hafta iş çevresinde, yüksek öğretimde akademik yıl, pazarlamada hasat zamanı, turizmde tatil zamanı gibi. Bütün bunlar özel zaman ayırımlarına konudurlar. (7) Kentssel toplumda bir eyleme ayrılan zaman önem sırasına göre grafiklerle gösterilerek bir dağılım elde edilebilir.

Bireyin günlük zaman bütçelemesi, konut dışında geçirdiği zamanlara göre incelendiğinde, örneğin erkek ve kadın için farklılıklar göstermektedir. (8) Yine eylemler için zamanın uzaklıkla da ilgisi vardır. (9) Günlük zamanın bütçelemesinin eylemlere göre dağılımı ve her eylem yerinde kalınan zaman, zaman-mekan koordinat sisteminde, günlük eylem kalıplarını da açıklamaktadır. (10)

Bireyin günlük zaman bütçelemesinde ve bunun oluşturduğu kalıpta, zaman içinde konut yerini, işyerini, okulu değiştirme gibi farklılıklar ortaya çıkabilir yaşam süreci boyunca⁽¹¹⁾ 58

6.2.KENTSEL TASARIM ÖLÇEĞİNDE ZAMAN BOYUTU:

Zaman -mekan ilişkilerinde günlük rutin eylemlerin zamanla ortaya çıkardığı kalıbı kalıcı bir özellik almaktadır. Ancak farklı eylemler ortaya çıkarsa yeniden zaman bütçelemesi yapılırsa, yeni bir formun oluşacağı da doğaldır. 59

Lund Üniversitesinin öncülüğünü ettiği zaman-mekan ilişkileri ve zaman-coğrafya' time-geography' çalışmaları diğer yerlerde de ilgi görmektedir. Zamanı bir boyut olarak ele alan bu tür çalışmalar, zaman -mekan ilişkilerini kent planlamasında mikro ölçekten makro ölçeğe doğru etkilerini görmek, veya bundan yararlanmak olanağı doğurmaktadır.

Günlük zaman bütçelemesi ve farklı eylemler için gerekli temas süresi, kentsel tasarımda yöre ölçeğinde, toplu konut alanları planlamasında ve daha özel işlevler ve donatımlar içinde kent ve bölge ölçeğinde yer seçimi kararlarını daha ussal bir şekilde vermeyi (almayı) sağlayabilir. Günlük zaman bütçesi ile kentsel donatılardan en temel olanları için zamana bağlı uzaklıklarla belirlenen kontrol edici standartlar da belirlenebilir-belirlenmektedir.

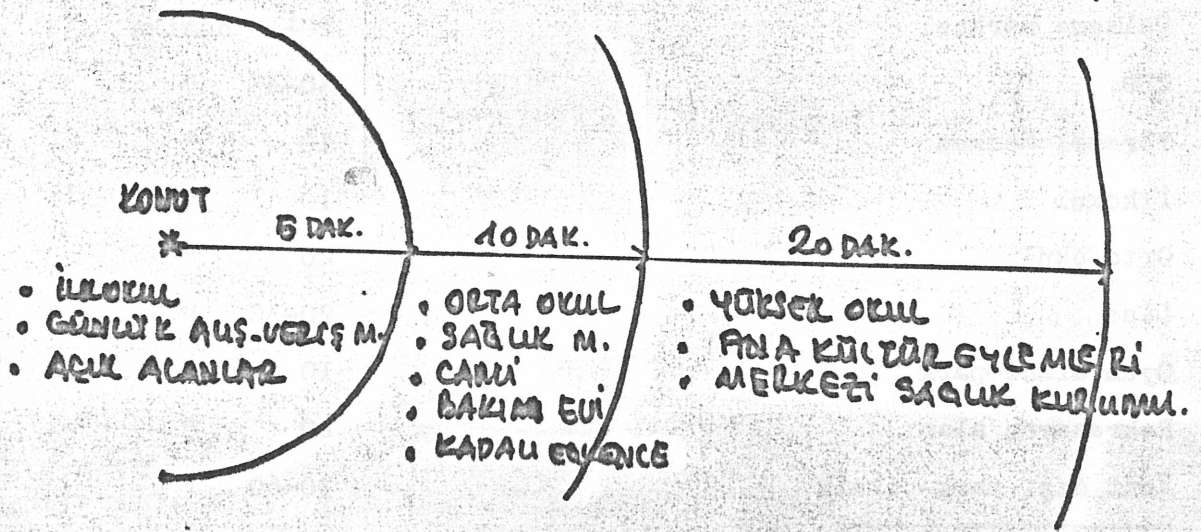
Kullanılan yararlılık

Kontrol edici Standart

Çalışma merkezi	20-30 dakika
CBD.	30-45 "
Yöresel Merkez	10 "
İlkokul	10 "
Orto okul	20 "
Lise	20-30 "
Oyun alanı-park	10 "
Rekreasyon alanı	20 "
Kent dışı park-piknik	30-60 "

100.000 NÜFUSLU KENTSEL ALANDA, SEÇİLMİŞ KULLANIMLARA GÖRE ZAMAN UZAKLIĞI (ZAMAN ÖLÇÜTÜ).

KULLANIM YARARLIK	KONTROL EDİCİ STANDART
ÇAĞIRMA MERKEZLERİ	20-30 DAKİKA
CBD (MERKEZİ İŞ ALANI)	30-45 "
YÜKSEK MERKEZ	10 "
İLKOKUL	10 "
ORTA OKUL	20 "
LİSE	20-30 "
OYUN ALANI - PARK	10 "
OYUN ALANI. REKREASYON MERKEZİ	20 "
KENT DİŞİ PARK - PİKNIK	30-60 "

Kensel tasarımda zaman boyutunu ,sağlıklı bir yaşam çevresi oluşturmak için özenle değerlendirmek gereklidir.Sağlıksız kentsel yaşam çevreleri zamanın-güneşin-hareketini ve bunun yaşam çevresi üzerindeki etkilerini gözden uzak tutmamız sonucu olmaktadır.^{S10,S11,S12}Oysa zaman boyutu bu yönüyle planlama standart - ları olarak imar yönetmeliklerinde ve Toplu Konut Taslak Yönetmeliğinde de belirli ölçüler içinde yer almaktadır.

Özetlemek gerekirse ,zamanın planlamada bir boyut^{ele} olarak alınması gereği ye-
terince açıktır.Bölge ve kentsel alanlarda erişebilirlik analizlerine,zaman
bütçelemesi ve kentsel eylemlere erişme ve temas sürelerinin
analizlerine bağlı olarak,zaman-mekan,zaman-güzergah modelleri,plan değer-
lendirmede, donatımların^{→S14} yaşamalı yerleştirilmesinde ve yer seçiminde,ve gi-
derek fiziksel mekan örgütlenmesinde^{→S15} bir araç olarak kullanılabilir.

temas yüzeyleri şeklinde .

